

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІТЯЧОГО СЛОВНИКА

Автор статті обґрунтовує особливості дослідження дитячого словника. З'ясовує, з якою метою варто здійснювати обстеження; наводить приклади конкретних методик; виявляє рівні засвоєння слів дошкільниками; визначає показники ступеня володіння дітьми словом.

Ключові слова: методики дослідження словника дитини; рівні засвоєння слів; показники ступеня володіння дітьми словом.

Вивчення словника дітей, як і інших сторін мовлення, має велике значення в дослідженні особистості дитини дошкільного віку. Виявлення лексичного запасу дитини, особливостей розуміння і вживання нею слів необхідно для науково обґрунтованого відбору змісту словникової роботи і визначення її методики.

Вивчення словника належить до найскладніших і недостатньо розроблених проблем. Учені Ю.А. Аркін, Г.Н. Бавикіна, А.М. Богуш, В.В. Гербова, Г.М. Ляміна, І.М. Непомняца, Ю.С. Ляховська, Г.Л. Розенгарт-Пупко та ін. зверталися до неї в аспекті дослідження збагачення словника дітей раннього й дошкільного віку, а науковці А.П. Іваненко, М.М. Коніна, В.І. Коник, Н.В. Кудикіна, Н.І. Луцан, Ю.С. Ляховська, Н.П. Савельєва, О.О. Соловійова, Є.І. Тихєєва та ін., вивчаючи особливості становлення і розвитку словника дітей упродовж дошкільного дитинства.

Нагадаємо, що в розвитку словника виділяють кількісне накопичення слів і освоєння їх смислової сторони. Встановити обсяг словника, безумовно, необхідно, але найголовніше – визначити ступінь оволодіння суспільно закріпленими значеннями слів. Саме такі методики і стануть предметом нашого дослідження.

Мета статті: обґрунтувати особливості дослідження дитячого словника.

Реалізація поставленої мети вимагатиме, на нашу думку, розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати мету обстеження словника;
- 2) навести приклади різних методик у контексті визначеної теми;
- 3) виявити рівні засвоєння слів дошкільниками;
- 4) визначити показники ступеня володіння дітьми словом

Вивчення словника дітей може проводитися з різною метою:

1) для перевірки рівня розвитку словника за окремими темами з метою контролю за засвоєнням програми дошкільного навчального закладу;

2) для визначення не тільки вікових, а й індивідуальних особливостей з метою створення програм індивідуального розвитку дітей;

3) для виявлення рівня лексичного розвитку дитини в цілому.

Останнє важливо також для діагностики розумового розвитку і рівня мовленнєвої готовності дітей до шкільного навчання.

Вихідним моментом у методиці обстеження є відбір слів для перевірки. У першому випадку можна скористатися зразковими словниками-мінімумами, які (цілком або частково) будуть виступати своєрідним тест-словниками.

Обстеження проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Їй демонструють предмет, ознаку, дію та пропонують відповісти на запитання: що (хто) це? який? що робить? Для перевірки узагальнюючих слів відповідно пропонуються групи предметів.

У разі відсутності слова в активному словнику дається інструкція: Покажи (те-го). Мовні і рухові реакції дітей (називання об'єктів або тільки їх показ) фіксуються і потім піддаються аналізу.

Однак така методика дозволяє встановити лише наявність або відсутність найменувань у словнику дітей. Для виявлення особливостей розуміння і вживання перевірених слів, особливо у старшому дошкільному віці, використовуються інші прийоми.

Наведемо приклад методики перевірки словника за темою "Одяг", розроблену Ю.С. Ляховською [5, с.123]. Окрім з'ясування окремих слів шляхом демонстрації предметів, ця методика передбачає перевірку словника, включеного в різні контексти:

а) опис предмета на основі зорового сприйняття (*пальто* – Розкажи про пальто, яке воно?);

б) розповідь з пам'яті, з особистого досвіду (Розкажи детальніше, як ти роздягаєшся, коли лягаєш спати. Чиє пальто в нашій групі тобі подобається найбільше? Розкажи мені про нього: яке воно, з чого зшите, які його частини, яка обробка. Згадай свій ошатний, улюблений одяг, розкажи про нього докладно: як називається, з чого зшитий, як зшитий, якого кольору, яка у нього обробка.);

в) творча (придумана) розповідь (Придумай, яку сукню (костюм, пальто ...) ти хотів (ла) би зшити (купити, подарувати) улюбленій ляльці до свята.);

г) розмова про види одягу (Який одяг, головні убори носять хлопчики? дівчатка? У що одягаються люди в різну погоду? і т. п.);

д) розповідь у процесі ігрової діяльності;

е) розповідь у процесі трудової діяльності.

Особливості розуміння окремих слів і фразеологічних зворотів доцільно перевіряти в доступному дітям контексті.

Матеріали індивідуальних опитувань можуть бути доповнені результатами контрольних облікових занять зі своєю групою. Заняття містять відповіді на запитання, завдання на порівняння предметів, відгадування загадок, добір визначень і т. ін.

Описана вище методика дозволяє виявити ступінь засвоєння тематичного словника-мінімуму та визначити зміст подальшої роботи, а порівняння результатів тестування через певні проміжки часу дозволяє встановити динаміку розвитку дитячої лексики з даної теми.

В оцінюванні словника дітей можна умовно виділити кілька рівнів засвоєння слова: нульовий – коли слово відсутнє і в активному, і в пасивному словнику; перший – коли слово є в активному словнику, але немає його розуміння, другий – коли слово є в словнику, але застосовується з помилками або обмежено, тільки в певних ситуаціях; третій – коли слово правильно розуміється і вживається незалежно від ситуації. Слово в цьому випадку має узагальнене значення.

Для аналізу словникового запасу можна скористатися й іншими методами кількісної оцінки словника, зокрема встановлення коефіцієнта лексичного багатства й лексичного розмаїття (Ч. Осгуд) [4, с.87]. Дітям пропонується, наприклад, скласти розповідь за картиною. Коефіцієнт лексичного багатства обчислюється на основі підрахунку слів у тексті в одиницю часу. Так, на початку року дитина використовував 22 слова за хвилину, а в кінці року – 30 слів. Це означає, що її лексичний запас зростає. Коефіцієнт лексичного розмаїття вимірюється через співвідношення слів, ужитих у тексті одноразово, і загальної кількості спожитих слів:

Очевидно, що чим ближче отримане число до одиниці, тим вищий коефіцієнт лексичного розмаїття. Використовуючи дану методику, можна встановити ступінь різноманітності і багатства словника як в однієї і тієї ж дитини в різні періоди, так і у всіх дітей.

Наприклад, у самостійно придуманій казці на тему "Пригода зайчика" Юля (6 років і 3 місяці) вжила всього 82 слова, з них 65 – одноразово, Андрій (6 років і 4 місяці) - відповідно 57 і 40. Коефіцієнт лексичного розмаїття мовлення Юлі складає приблизно 0,8, а Андрія – 0,7.

Одним із показників ступеня володіння дітьми словом є темп, швидкість вибору слова (латентний період), що дають змогу з'ясувати ступінь сформованості лексичних навичок. Зауважимо, що у дорослої людини латентний період складає 0,4-0,6 с.

У дослідженні Ю.С. Ляховської латентний період співвіднесення слів *сандали, халат, капелюх* відповідним узагальнюючим поняттям у Олега М. склав до навчання 3-3,5 с, а після навчання 2-2,1 с. [5, с.125].

Це свідчить про те, що виросла "міра свободи" – міра продуктивності вибору слів.

Для оцінки смислової сторони слів важливі показники розвитку значень багатозначних слів, оволодіння синонімією й антонімією, засобами художньої виразності. А.Г. Арушанова дійшла висновку, що особливо значущими є завдання на добір визначень (епітетів), порівнянь, узагальнюючих слів і синонімів [1].

Для дітей старшого дошкільного віку високим рівнем вважається виконання всіх чотирьох типів завдань, для більш молодших – тільки трьох (добір визначень, порівнянь узагальнюючих найменувань).

Відповідно середній рівень для старших дітей – виконання завдань, які є високим рівнем для молодших; для молодших дітей досить підбору визначень. Усі інші результати віднесені дослідницею до низького рівня.

Інтерес представляє методика, описана Ф.Г. Даскаловою [3, с.62]. Для перевірки понять значення слова дітям пропонуються завдання на визначення - *Що таке ..? і Що значить слово ..?* У діагностиці використовується спеціальний тест-словник, що складається з чотирьох субтестів для дітей трьох, чотирьох, п'яти і шести років. До нього включаються іменники двох типів – конкретні й абстрактні. Кількість абстрактних слів збільшується в текстах, призначених для дітей більш старшого віку. Переліки слів складені на основі даних про 1 000 слів, найбільш часто вживаних в активному мовленні дітьми дошкільного віку, і 1000 іменників із семантичного атласу Ч. Осгуда.

Правильна відповідь на кожне запитання умовно оцінюється в один бал. Максимальна кількість балів для трирічних дітей – 20, чотирирічних – 40, п'ятирічних – 60, шестирічних – 80. При необхідності можна обчислити оціночний коефіцієнт через співвідношення між кількістю всіх заданих слів. Якщо оціночний коефіцієнт наближається до одиниці, це свідчить і про багатство словника, і про успішність оволодіння понятійним значенням слів.

Особливості смислової сторони словника допомагають також виявити завдання на встановлення асоціативних зв'язків. Ці взаємні зв'язки можуть достовірно вказувати на багатство і швидкість відтворення слів у мовленні. Асоціативний експеримент широко використовувався зарубіжними вченими. Вважається, що перший відомий асоціативний експеримент був проведений англійським вченим Френсісом Гальтоном [4, с.102].

Суть експерименту полягає в тому, що випробуваному пропонується якесь слово (слово-стимул), на яке той повинен відповісти будь-яким першим словом, що прийшло на думку (слово-реакція). Виявляється, слова-реакції у багатьох людей збігаються, наприклад, на слово-стимул *стілець* більшість відповідає словом-реакцією *стіл*. Це свідчить про наявність у мовній пам'яті людини асоціативних зв'язків, про об'єднання слів за семантичною ознакою.

Метод вільних словесних асоціацій може містити не тільки вільні парні асоціації (для виявлення семантичних зв'язків між окремими словами), а й асоціативне доповнення неповних речень (це виявляє ще й граматичні зв'язки слів).

Висновки. Таким чином, асоціативний експеримент може служити додатковим методом вивчення рівня розвитку смислової сторони мовлення дітей.

Нині він застосовується для вивчення дитячої лексики і в методичних цілях. За допомогою методу вільних словесних асоціацій відбувається перехід пасивного словника в активний, підвищується рівень розвитку зв'язного мовлення.

Перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових праць засвідчує думку академіка А.М.Богущ про те, що у лінгводидактичних дослідженнях використовують не один метод, а їх систему, яка має забезпечити в кінцевому підсумку репрезентативність і валідність первинної інформації, а також формування наукових висновків як доповнення до вже відомих наукових теорій або системи наукового знання [2, с.54]. У розробці такої системи, що дозволить виявляти рівні мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, і вбачаємо перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей: Книга для воспитателей детского сада / А.Г. Арушанова. – М.: Мозаика-Синтез, 1999. – 272 с.
2. Богущ А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / [За ред. А.М.Богущ]. – К.: Вища шк., 2007. – 542 с.
3. Даскалова Ф.Г. Диагностика речевого развития детей дошкольного возраста как объект воздействия при обучении родному языку в детском саду Педагогические условия формирования социальной активности у детей дошкольного возраста / Ф.Г. Даскалова. – М.: Айрис-пресс, 1989. – 124 с.
4. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В.Ф. Петренко. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 175 с.
5. Развитие речи детей дошкольного возраста: Пособие для воспитателя дет. сада / [Под ред. Ф.А. Сохина]. – [2-е изд., испр.]. – М.: Просвещение, 1979. – 223 с.

Подано до редакції 14.10.11
